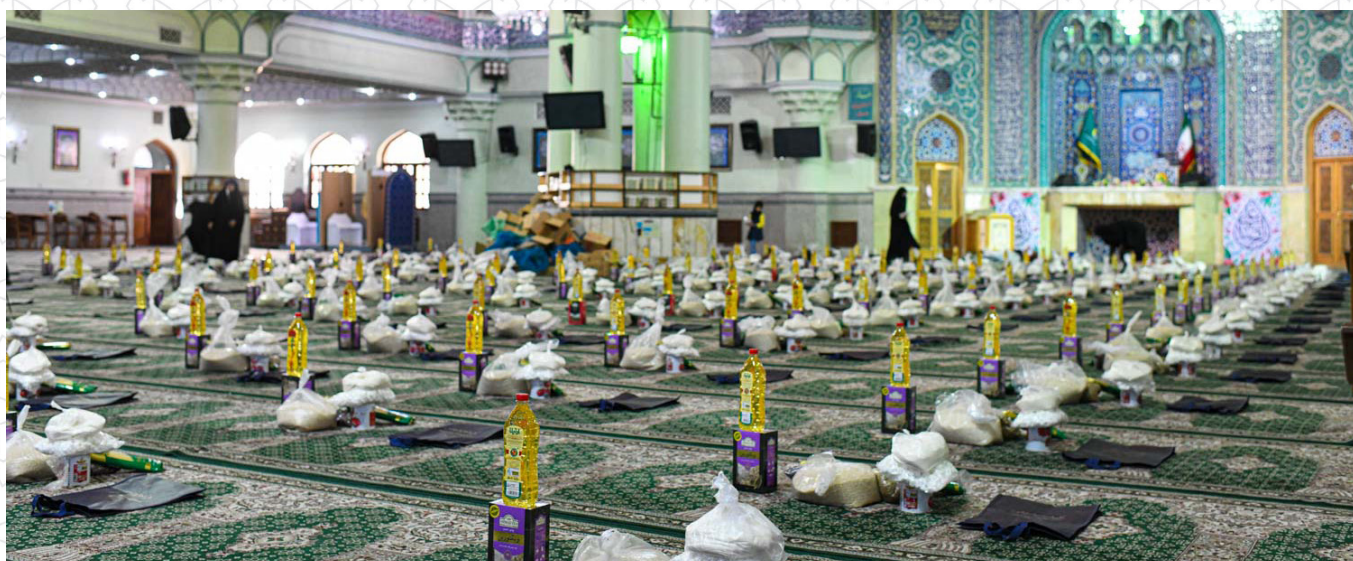

گزارش راهبردی واکاوی تجربه مواجهه نهاد مسجد با بحران زیستی کرونا؛ ارائه بسته سیاستی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۱۹۳۶۳
کد موضوعی: ۲۷۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۸/۹

عنوان گزارش:

گزارش راهبردی واکاوی تجربه مواجهه نهاد مسجد
با بحران زیستی کرونا؛ ارائه بسته سیاستی

نام دفتر:

مطالعات فرهنگ و آموزش (گروه دین، ارشاد اسلامی و اوقاف)

تهیه و تدوین کنندگان:

جواد صبوری کزج، سینا عصاره‌نژاد دزفولی

ناظر علمی:

موسی بیات

گرافیک و صفحه آرایی:

سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:

زهره عطاردی

واژه‌های کلیدی:

۱. مسجد

۲. کرونا

۳. کارکرد اجتماعی مسجد

۴. سیاستگذاری مسجد

فهرست مطالب

۶	چکیده
۷	خلاصه مدیریتی
۸	۱. مقدمه
۱۰	۲. تجربه‌کاوی مواجهه مساجد موفق استان تهران با بحران زیستی کرونا
۱۵	۳. نتیجه‌گیری
۱۶	۴. پیشنهادهای سیاستی-تقنینی
۱۹	منابع و مأخذ

فهرست شکل

۱۵	شکل گفتمان مواجهه مساجد فعال با بحران زیستی کرونا
----	---

گزارش راهبردی واکاوی تجربه مواجهه نهاد مسجد با بحران زیستی کرونا؛ ارائه بسته سیاستی

چکیده

نهاد مسجد طی سال‌های همه‌گیری کرونا در ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۸)، به‌عنوان «حلقه میانی» حاکمیت و مردم، کارکرد اجتماعی قابل توجهی در راستای مواجهه با این بحران از خود نشان داد. مسئله اصلی گزارش حاضر، واکاوی تجربه مواجهه نهاد مسجد با بحران زیستی کرونا، از طریق مطالعه تجربه مساجد فعال در عرصه کمک‌رسانی و خدمات اجتماعی، جهت کشف ظرفیت‌های نهاد مزبور برای مقابله با بحران‌ها در جامعه و تهیه دست‌مایه‌ای سیاستی برای سیاستگذاران فرهنگی و اجتماعی، ناظر بر این تجارب و ظرفیت‌هاست. براساس بررسی‌های انجام شده، برخی از مهم‌ترین ابعاد تجربه کنشگری مساجد فعال در مواجهه با بحران کرونا در این سال‌ها عبارتند از: ۱. شبکه توزیع محله‌محور مساجد فعال و طرح تهیه بانک اطلاعاتی از محلات به‌عنوان تجربه‌ای موفق از این ایده؛ ۲. تعبیه و فعال‌سازی چرخه اعتمادسازی برای جامعه مخاطب توسط مساجد موفق، در منظومه فعالیت‌های مقابله با کرونا؛ ۳. نقش آفرینی مساجد فعال در بهبود وضعیت معیشتی جامعه در دو سطح فعالیت‌های اشتغال آفرین تولیدی و کمک‌های معیشتی؛ ۴. حضور فعال و کنشگری اجتماعی این مساجد، مقوم روان اجتماعی در جهت امیدآفرینی و آرامش‌بخشی؛ ۵. هماهنگی و هم‌گرایی فعالیت‌های مساجد فعال با نظام رسمی سلامت و تقویت این نظام از طریق انجام فعالیت‌های هم‌سو با چارچوب رسمی؛ ۶. مسجد به‌مثابه حلقه میانی حاکمیت و مردم.

بر این اساس، برخی از پیشنهادها سیاستی به سیاستگذاران نهاد مسجد جهت احیای کارکردهای اجتماعی این نهاد عبارتند از: ۱. تشکیل قرارگاه ملی مسجد؛ ۲. بازگرداندن کارکردهای اجتماعی مسجد از دیگر دستگاه‌ها به این نهاد؛ ۳. طرح تهیه بانک اطلاعاتی محلی؛ ۴. توانمندسازی مساجد مبتنی بر رقابت و فضاهاى داراى عوايد و درآمدهاى مالى؛ ۵. تهیه نقشه جامع آمایش مساجد؛ ۶. طرح سامانه شبکه توزیع محلی.

گرفته در این نهاد بود. با افزایش اعتماد مردم به نهاد مسجد، همراهی و همکاری ایشان با آن نیز بیشتر شد.

۳ با توجه به مشکلات اقتصادی پیش آمده به علت بحران کرونا، بسیاری از مساجد با استفاده از ظرفیت‌های مادی و رقبات خود، اقداماتی در راستای «اشتغال‌آفرینی و کمک‌های اقتصادی و معیشتی» صورت دادند.

۴ یکی از مسائل مردم در بحران کرونا، سیطره ترس و ناامیدی بر ادامه زندگی آنها بود که اقدامات نهاد مسجد، عمدتاً موجب امیدآفرینی و آرامش قلبی ایشان می‌گردید و از این رو، این اقدامات به نوعی قوام‌بخشی به روان اجتماعی منجر می‌گشت و بارقه‌های حیات را به قلب جامعه بازتاب می‌نمود.

۵ مساجد فعال مورد بررسی علاوه بر اینکه از تصمیمات نظام رسمی سلامت عدول ننموده بودند، بلکه اقدامات فراوانی از جمله آموزش‌های بهداشتی، ضد عفونی معابر عمومی، توزیع بسته‌های بهداشتی، تولید ماسک و استفاده از مکان مسجد برای درمان و تزریق واکسن برای کمک به نظام سلامت و در امتداد سیاست‌ها و برنامه‌های آن صورت می‌دادند.

۶ از بررسی محورهای مذکور می‌توان دریافت که کنش این مساجد دارای پنج خصیصه مشترک بوده که وجه حلقه میانی بودن این نهاد را به ظهور و بروز می‌رساند. این خصایص عبارتند از: ۱. یاری‌رسانی به دولت در مأموریت‌های خود در مواجهه با بحران کرونا؛ ۲. یاری‌رسانی (معنوی و معیشتی) به افراد و گروه‌های اجتماعی در دوران بحران؛ ۳. ایجاد اعتماد دوسویه میان مسجد-مردم و مسجد-دولت؛ ۴. مسجد به مثابه سکوی توزیع و میانجی دولت-ملت؛ ۵- مسجد به مثابه شبکه ارتباطی قوی مردم-مردم.

پیشنهاد راهکار تقنینی، نظارتی یا سیاستی

در نهایت مبتنی بر مطالعه تجربیات به دست آمده از مساجد فعال در مواجهه با بحران کرونا، پیشنهادهای سیاست‌گذارانه جهت تهیه دست‌مایه‌ای سیاستی برای سیاست‌گذاران فرهنگی و اجتماعی نهاد مسجد، حول تقویت نقش واسطه‌ای این نهاد در جمهوری اسلامی ایران ارائه گردید: ۱. تشکیل قرارگاه ملی مسجد؛ ۲. بازگرداندن کارکردهای اجتماعی مسجد از دیگر دستگاه‌ها به این نهاد مانند مشاوره خانواده، مشاوره حقوقی و برنامه‌های نشاط اجتماعی؛ ۳. طرح تهیه بانک اطلاعاتی محلی؛ ۴. توانمندسازی مساجد مبتنی بر رقبات؛ ۵. تهیه نقشه جامع آمایش مساجد؛ ۶. طرح سامانه شبکه توزیع محلی.

شرح/بیان مسئله

نهاد مسجد به عنوان یکی از اولین نهادهای شکل گرفته در تمدن اسلامی، کارکردهای اجتماعی مختلفی در تاریخ صدر اسلام داشته است. مسجد در ایران طی سال‌های فراگیری کرونا (۱۴۰۰-۱۳۹۸) نیز عملکرد قابل توجهی در مواجهه با این بحران داشته است. مسئله اصلی پژوهش حاضر، واکاوی تجربه مواجهه نهاد مسجد با بحران زیستی کرونا است تا ضمن مطالعه و احصا استعدادها و بالفعل این نهاد در بحران مذکور، دست‌مایه‌ای سیاستی برای سیاست‌گذاران فرهنگی و اجتماعی مسجد در ایران تهیه شده و به عنوان اندوخته‌ای دانشی و مبتنی بر تجارب گذشته در سیاست‌گذاری‌های آینده مورد استفاده قرار گیرد. در این گزارش ابتدا با مصاحبه‌هایی از مسئولان نهادهای ذی‌ربط مسجد، برخی از مساجد فعال شهر تهران در مواجهه با بحران کرونا شناسایی شده و سپس با فعالان این مساجد پیرامون تجربیات ایشان در زمینه مقابله با بحران کرونا مصاحبه‌هایی صورت گرفت.

نقطه نظرات/یافته‌های کلیدی

بر اساس نتایج به دست آمده نهاد مسجد در دوران بحران کرونا، به عنوان «حلقه‌ای میانی» و واسط میان حاکمیت و مردم عمل نمود که برای عبور از مسائل جامعه گام برمی‌داشت. علاوه بر این، نهاد مسجد در بین اقشار و طبقات اجتماعی مختلف نیز جایگاه مرکزی و واسط داشت که این موضوع ظرفیت قابل توجهی را برای مقابله با مسائل ناشی از این بحران فراهم می‌آورد. بر این اساس، برخی از تجربیات و گزاره‌های مربوط به اقدامات مساجد فعال، به عنوان نمونه‌های مطلوبی از نقش واسطه‌گری این نهاد در بحران کرونا بودند که عبارتند از:

۱ اساساً نهاد مسجد به دلیل مردمی بودن و عدم تمرکزگرایی رایج و موجود در ساختارهای رسمی و دیوان سالارانه، ظرفیت مناسبی برای توزیع محلی دارد. این شبکه توزیع، در بستر جغرافیای محله و به وسیله ارتباطات چهره‌به‌چهره و حضوری است. مبتنی بر این شبکه توزیع، یکی از تجربیات مساجد موفق در دوران کرونا، ایجاد «بانک اطلاعاتی محله» بوده است. مطابق با این بانک اطلاعاتی، شناخت و آگاهی فعالین اجتماعی مسجد، نسبت به محله و مردم آن افزایش یافته و فرایند توزیع اقلام و کمک‌ها به شکلی قوی‌تر صورت پذیرفته است.

۲ انجام فعالیت‌های ملموس، عینی و میدانی این مساجد و همچنین شفافیت در فرایند انجام این فعالیت‌ها، گامی تأثیرگذار در جهت افزایش اعتماد عموم مردم محلات به فعالیت‌های صورت

۱. مقدمه

مسجد، یکی از نخستین پایگاه‌های جامعه اسلامی عصر پیامبر (ص) بوده که اولین آن به دستور و مشارکت شخص ایشان در مدینه ساخته شد [۱]. براساس گزارش‌های تاریخی برخی از نقش‌های نهاد مسجد در صدر اسلام عبارت بودند از: مشورت و تصمیم‌گیری در امور سیاسی، تبلیغ و آموزش مفاهیم دینی، آمادگی نظامی و امنیتی، رسیدگی به امور قضایی و حقوقی و سایر فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی [۲]. بر این اساس مسجد در صدر اسلام صرفاً به عنوان یک مکان برای انجام مناسک دینی نبوده و کارکردهای اجتماعی بسیاری داشته است. به بیان دیگر مسجد، نقش آفرینی فعالی در مواجهه با مسائل و چالش‌های مختلف اعم از مسائل سیاسی، تهدیدات نظامی و امنیتی، دعاوی حقوقی و مشکلات مختلف فرهنگی و اجتماعی در دوران صدر اسلام داشته است. با این وجود، به اذعان بسیاری از اندیشمندان و دغدغه‌مندان حوزه مسجد، این نهاد امروزه در بسیاری از موارد کارکرد حداکثری خود را از دست داده و محدود به برگزاری مناسک دینی مثل نماز جماعت شده است [۲].

بحران کرونا از سال ۲۰۱۹ در جهان فراگیر شد و چالش‌هایی در ابعاد مختلف زندگی بشر ایجاد نمود و زندگی مردم را تحت تأثیر قرار داد.^۱ این بحران که به عنوان یک مسئله و چالش جهانی مطرح شد، در ایران نیز زندگی مردم را مختل نموده و آثاری جدی در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایجاد نمود. از طرفی نهاد دین همواره نقشی فعال در رفع چالش‌های مختلف جامعه ایرانی در طول تاریخ داشته و در طول بحران کرونا نیز نقش این نهاد در جهت مواجهه با چالش‌های بحران مزبور مشهود بود. در همین راستا با وجود اینکه بسیاری از مراکز و سازمان‌ها در دوره کرونا تعطیل و نیمه تعطیل بودند، اما مسجد به عنوان نهادی دینی با برگزاری پویش «مسجد تعطیل نیست»، نه تنها تعطیل نبود بلکه کنشگری فعال و پررنگی در زمینه مواجهه با بحران کرونا داشت.^۲ از جمله فعالیت‌های مساجد در دوران کرونا کمک‌های معیشتی و مالی به مردم نیازمند، مجموعه اقداماتی در زمینه بهداشت و درمان و برگزاری مراسم و مناسک دینی و مذهبی با رعایت اصول بهداشتی بود.

اساساً شرایط بحران را می‌توان فرصتی برای شکوفایی استعدادهای مغفول و بالقوه دانست. برای نمونه دوران دفاع مقدس، دوران بحرانی و حساسی بود که مساجد عملکرد قابل توجهی در پشتیبانی از جبهه‌ها داشته و از این رو بسیاری از استعدادهای بالقوه نهاد مسجد که پیش از آن به محاق رفته بود، در آن دوران نمایان گشت [۳]. در دوره بحران کرونا نیز بسیاری از استعدادهای نهاد مسجد فرصت ظهور و بروز پیدا نمود. این بحران‌ها فرصتی را برای استعدادهای به محاق رفته نهاد مسجد فراهم نمود که در ادوار مختلف سیاستگذاری این نهاد مورد غفلت سیاستگذاران قرار گرفته بودند، به نحوی که مساجد صرفاً محلی برای اعمال عبادی و با رویکردی حداقلی به عبادت تلقی می‌شد، اما این بحران‌ها که فرصت ظهور و بروز استعدادهای بالقوه نهاد مسجد را فراهم نمود، بار دیگر به کالبد بی‌جان کارکرد اجتماعی نهاد مسجد روح حیات دمید و به همگان، به خصوص سیاستگذاران فرهنگی کشور، قدرت کنشگری اجتماعی این نهاد بابرکت، کارآمد و قدرتمند اسلامی را نمایاند، به نحوی که می‌توان ادعا نمود که بحران‌ها بستری برای شکل‌گیری نقاط عطف کنشگری اجتماعی نهاد مسجد بوده‌اند. در واقع عدم اطلاع

۱. به نقل از مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) ۶۶٪ از زندگی مردم ایران تحت تأثیر ویروس کرونا قرار گرفته است. افراد با سطح اقتصادی ضعیف و زنان دارای کودک بیش از سایر افراد آسیب دیده‌اند. <https://www.ispa.ir/Default/Details/fa/2320>.

۲. مصاحبه با معاون فرهنگی و اجتماعی مرکز رسیدگی به امور مساجد در تاریخ ۱۴۰۲/۰۳/۲۱ به شماره نامه ۳۲۲۳/۰۳۲۲۰۰-۱۶۲۰-۸۲.

سیاستگذاران از قابلیت‌های نهاد مسجد در عبور از بحران‌ها و مسائل اجتماعی، موجب غفلت از ظرفیت‌های عظیم این نهاد در سطح سیاستگذاری و قانونگذاری برای مواجهه با این دست از مسائل بوده است. بنابراین مسئله اصلی گزارش حاضر واکاوی تجربه مواجهه نهاد مسجد با بحران کرونا، به منظور احصا قابلیت‌های بالفعل این نهاد در بحران مذکور بوده تا از این رهاورد استعدادهای و قابلیت‌های این نهاد در مواجهه با مسائل اجتماعی به سیاستگذاران فرهنگی و اجتماعی نمایانده شده و دست‌مایه‌ای سیاستی برای ایشان برای مسائل آتی فراهم گردد.

به همین منظور ابتدا تجربیات مساجد موفق در مواجهه با بحران کرونا به شکل انضمام و براساس شواهد و تجربیات عینی احصا و صورت‌بندی خواهد شد. پس از اینکه این تجربیات با بیان شواهدی احصا گردید، پیشنهادهای سیاستی (دست‌مایه سیاستی) مبتنی بر این تجربیات نگاشته می‌شود. روش جمع‌آوری داده نیز به شکل مصاحبه با مسئولان، کارشناسان و فعالان مساجدی که در دوران کرونا فعالیت بارزی داشته‌اند، خواهد بود. مساجدی که مورد مطالعه قرار گرفتند، عبارتند از: مسجد جامع صفا،^۱ مسجد صاحب‌الزمان (عج)،^۲ مسجد امیرالمؤمنین (ع)،^۳ مسجد المهدی (عج)،^۴ مسجد جامع نظام مافی،^۵ و مسجد امام حسین (ع).^۶ دلیل انتخاب مساجد موفق‌تر در مواجهه با بحران کرونا برای مطالعه و بررسی حاضر این است که این مساجد بعضاً ایده‌های نوینی مبتنی بر ظرفیت‌های بالقوه نهاد مسجد برای عبور از این بحران داشتند که می‌توان از این تجربیات برای پاسخ‌گویی به بحران‌ها و مسائل آتی نیز استفاده نمود.

۱. نشانی مسجد جامع صفا: تهران، میدان امام حسین (ع)، خیابان شهید مدنی، کوچه شهید عبداللهی، روبروی بیمارستان امام حسین (ع). ویژگی ممتاز این مسجد فعالیت‌های تربیتی بوده است و در دوران کرونا به واسطه تربیت نیروی انسانی فعال اقدامات مؤثری برای مقابله با این بحران توسط این مسجد صورت گرفت.

۲. نشانی مسجد صاحب‌الزمان (عج): تهران، خیابان کمیل، تقاطع خیابان خوش جنوبی. جمعیتی که در محدوده جغرافیای این مسجد ساکن هستند، بالغ بر ۱۶ هزار نفر است که این تعداد بالای در بین مساجد تهران محسوب می‌شود، اما با این وجود این مسجد در دوران کرونا ظرفیت بالایی در توزیع انواع بسته‌های معیشتی و بهداشتی داشت که قابل ملاحظه بود.

۳. نشانی مسجد امیرالمؤمنین (ع): تهران، شهرک شهیدمحلای، بلوار شاهد، خیابان امام علی (ع). این مسجد در دوران کرونا، با توجه به ظرفیت انسانی مناسب از جمله بسیج مستضعفین و حوزه علمیه عملکرد مناسبی در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و بهداشتی از خود نشان داد.

۴. نشانی مسجد المهدی (عج): تهران، خیابان شهیدی بقایی، جنب بوستان گلچین. این مسجد برای سرپرستان خانواری که در دوران کرونا مشکل شغلی پیدا کرده و از کار بیکار می‌شدند، اشتغال آفرینی می‌کرد. از جمله این اقدامات، ایجاد کارگاه تولیدی لباس بوده است.

۵. نشانی مسجد جامع نظام مافی: تهران، خیابان آیت‌الله کاشانی، بعد از سراه جنب‌آباد. یکی از ویژگی‌های قابل توجه مسجد جامع نظام مافی در دوران کرونا، اقدامات اعتمادآفرین برای افزایش پیوند مردم و مسجد بوده است که منجر به فعالیت‌های مختلف این مسجد از جمله کمک‌های معیشتی در قالب برنامه همدلی برای مقابله با بحران کرونا شد.

۶. نشانی مسجد امام حسین (ع): تهران، میدان شهدا، خیابان شهید کفایی‌امانی، نبش کوچه شهید پرستاری. این مسجد در دوران کرونا علاوه بر توزیع بسته‌های بهداشتی، کمک‌های مالی به نیازمندان داشته و در زمینه تولید ماسک نیز فعال بوده است.

۲. تجربه کاوی مواجهه مساجد موفق استان تهران با بحران زیستی کرونا

نوع اطلاعاتی که از خانوار دریافت می‌شد و همچنین فرایند توزیع اقلام و دریافت اطلاعات، چنین بیان داشت:

«ما بانک اطلاعاتی را در دوران کرونا ایجاد کردیم... به شکل تیمی این کار را انجام می‌دادیم، هر تیم ما سه نفر داشت، یک نفر زنگ خانه را زده و اطلاعات خانواده را دریافت می‌کرد، دو نفر هم بسته‌های بهداشتی را تقدیم می‌کردند... در محدوده جغرافیایی مسجد، زنگ خانه‌ها را می‌زدیم و تمام اطلاعات اشخاصی که در آن واحد ساکن بودند را دریافت می‌کردیم. به عنوان مثال می‌پرسیدیم که چند نفر در این خانه ساکن هستند؟ آیا خانه استیجاری است یا مالک هستید؟ سرپرست خانواده دارید یا نه؟ شغل سرپرست خانواده چیست؟ یا اگر سرپرست خانواده ندارند، الان منبع درآمدی تان چگونه است؟ در واقع اطلاعات تک تک خانوار را از جمله سن، جنسیت، شماره تماس و تحصیلات می‌پرسیدیم»^۱.

فرایند تهیه «بانک اطلاعاتی از محله» توسط بسیج و فعالان مسجد و با همکاری و هم‌افزایی یکدیگر صورت می‌پذیرفت. به واسطه این تجارب موفق، بسیاری از افراد داوطلب کمک‌رسانی به اهالی محله با همکاری مسجد شدند. تمام اطلاعات اخذ شده از ساکنین محله در نرم‌افزار ثبت می‌شد و مزیت ثبت در نرم‌افزار این بود که نه تنها مخدوش یا گم نمی‌شد بلکه قابلیت جستجوی بالاتری نیز نسبت به ثبت کاغذی داشت. گفتنی است که قبل از دریافت اطلاعات خانوار توسط فعالان مسجد، آموزش‌هایی به آنها داده می‌شد که از آسیب‌هایی احتمالی مانند سوء تفاهم‌های ناشی از این امر جلوگیری شود. امام‌جماعت مسجد صاحب‌الزمان (عج) در این زمینه بیان نمود: «تیم‌ها قبل از اینکه به درب منازل برای گرفتن اطلاعات بروند، آموزش‌هایی نیز به آنها داده شده بود که مبادا سوء تفاهم ایجاد شود، به عنوان مثال در پاسخ به این سؤال که این اطلاعات برای چه کاری است؟، گفته می‌شد که این اطلاعات برای این است که در مراحل بعد، خدمات‌دهی بهتری به شما ارائه کنیم و حتی از کمک شما در مسجد استفاده نماییم و اگر آن خانواده نسبت به دادن اطلاعات همچنان حالت تدافعی داشت، ما هم بسته بهداشتی را تقدیم کرده و از گرفتن اطلاعات خانواده صرف‌نظر می‌کردیم... منازلی که حضور نداشتند، شماره تماس می‌گذاشتیم و اعلام می‌کردیم که ما برای توزیع بسته و گرفتن اطلاعات به خانه شما مراجعه کردیم که تشریف نداشتید، آیا راغب هستید بسته معیشتی یا بهداشتی را از مسجد تهیه کنید

همان گونه که ذکر شد، برخی از مساجد نقش فعال و مؤثری در مواجهه با چالش‌ها و مسائل بحران کرونا داشتند. در این بخش پس از شناسایی مساجد فعال، به تجربه کاوی این مساجد در مواجهه با بحران کرونا پرداخته شد.

۱-۲. شبکه توزیع محله‌محور

بر اساس بررسی‌های کارشناسی صورت گرفته، مساجد موفق در مواجهه با بحران کرونا ظرفیت قابل توجهی در زمینه توزیع انواع بسته‌های معیشتی و بهداشتی از خود نشان دادند. مبتنی بر بررسی‌های میدانی انجام شده، مهم‌ترین ویژگی‌های نهاد مسجد که زمینه شکل‌گیری شبکه توزیع محله‌محور را برای این مساجد فراهم نمود، عبارتند از: ۱. مردمی بودن این نهاد و اعتماد آحاد جامعه به آن؛ ۲. محله‌محور بودن و مکان‌یابی محله‌محور به جای تمرکزگرایی - که در سازمان‌های دیوان‌سالار دیده می‌شود - و ابتدای آن بر ارتباطات انسانی حقیقی و چهره‌به‌چهره، به عنوان اصلی‌ترین شیوه ارتباطی در این نهاد؛ ۳. برخورداری از نیروی انسانی فعال، متعهد و مخلص؛ ۴. رجوع اقشار و طبقات اجتماعی مختلف به مسجد برای عبادت و انجام مناسک دینی و مذهبی که موجب افزایش شناخت مردم از یکدیگر در بستر این نهاد می‌شود. برای نمونه، مسجد صاحب‌الزمان (عج) مبتنی بر ایده شبکه توزیع محله‌محور، طرح «بانک اطلاعاتی محله» را شروع نموده و در این مقطع مورد استفاده قرار داد. این مسجد بالغ بر ۸۵ هزار بسته بهداشتی (ماسک، دستکش، محلول ضد عفونی، الکل و ...) در ۷ نوبت - که هر نوبت حدود ۱۲ تا ۱۳ هزار بسته بود - در محدوده جغرافیایی مسجد و به صورت ارسال به منازل توزیع نمود. علاوه بر این، ۱۵ هزار بسته معیشتی نیز توسط فعالان این مسجد در دوران بحران کرونا در بین افراد نیازمند محله توزیع شد. بر اساس داده‌های به دست آمده، یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری این فعالیت‌ها در مسجد مذکور، ایجاد «بانک اطلاعاتی از ساکنین محله» بود. در بانک اطلاعاتی مذکور، انواع اطلاعات محلی توسط فعالان مسجد جمع‌آوری شده و توزیع انواع بسته‌ها با آگاهی کافی از اطلاعات محله صورت می‌گرفت. به زعم فعالان این مسجد، بحران کرونا فرصت ایجاد این بانک اطلاعاتی را برای کنشگری بهتر مسجد در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی فراهم کرد و در واقع تهدید کرونا، مجال را به وجود آورد که ارتباط مسجد با مردم محله افزایش پیدا کند. امام‌جماعت مسجد صاحب‌الزمان (عج) پیرامون

۱. مصاحبه با امام‌جماعت و فعالان مسجد صاحب‌الزمان (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۳۲۲۳/۰۰/۱۶۲۰-۸۲.

به آن ناآگاه بوده و چرخه اعتمادسازی شکل نمی‌گیرد. بنابراین از یک سو در کنار مردم بودن و انجام فعالیت‌های عام‌المنفعه و از سوی دیگر اطلاع‌رسانی فعالیت‌ها و شفافیت در فرایند انجام آنها برای افزایش اعتماد مردم به مسجد لازم و ضروری است. در راستای چرخه اعتمادسازی می‌توان به شفافیت مالی مساجد اشاره داشت که عامل مهمی در جهت افزایش اعتماد مردم به مسجد در دوران فراگیری کرونا بود. مسجد جامع نظام مافی عملکرد قابل توجهی در این زمینه داشت. امام جماعت مسجد جامع نظام مافی پیرامون اقدامات اعتمادساز و همچنین شفافیت مالی این مسجد بیان داشت:

«قدم اول ما برای مقابله با بحران کرونا شفاف‌سازی بود... ما از ابتدای فعالیت خود- از تیرماه سال ۱۳۹۸- خیریه مسجد را شفاف‌سازی کردیم، مشخص کردیم که چقدر پول داریم و از همان ابتدا با کمک مردم شروع به شناسایی افراد نیازمند کردیم. ۳۰۰ خانواده مستمند شناسایی شدند که ۱۰۰ خانواده اولویت اول [ایتام، زنان سرپرست خانواده، سالمندان و معلولین که نیازمند و مستأجر هستند]، ۱۰۰ خانواده اولویت دوم [خانواده‌های مستأجر نیازمند] و ۱۰۰ خانواده اولویت سوم [خانواده‌های صاحب خانه اما نیازمند] حمایت‌ها و کمک‌های مالی و معیشتی ما بودند. این مرکز خیریه و نیکوکاری که ذیل مسجد بود را در کمیته‌امداد ثبت کردیم و کمیته‌امداد را به‌عنوان نهاد ناظر بر فعالیت‌های این مرکز قرار دادیم. منظور ما از شفاف‌سازی یعنی اینکه ما اعلام می‌کردیم که چقدر درآمد داریم و چقدر هزینه کرده‌ایم و درواقع ما به مردم گزارش می‌دادیم. این گزارش و شفاف‌سازی را از طریق بنر، پیامک [حدود ۲۴۰۰ نفر عضو سامانه پیامکی ما هستند]، وبگاه رسمی مسجد،^۲ کانال پیام‌رسان داخلی در ایستا یا در بین دو نماز اعلام می‌کردیم و در دوره کرونا کلیه فعالیت‌های مسجد از این راه‌ها به مردم اعلام می‌شد و مردم در جریان کارها و اقدامات مسجد قرار می‌گرفتند. به‌عنوان مثال برنامه‌های همدلی که در دوره کرونا انجام می‌شد- و البته پس از کرونا نیز ادامه داشت- به‌شکل دقیق در وبگاه مسجد قرار می‌گرفت»^۴.

یا دوستان درب منزل تان بیاورند؟»^۱

به بیان فعالین مورد مصاحبه، اگر بحران دیگری نیز به وجود بیاید، مراجعه به این بانک اطلاعاتی می‌تواند کمک قابل توجهی در مواجهه با آن نماید. به‌علاوه کارکردهای دیگری مانند کارکرد در زمینه‌های فرهنگی و تربیتی را نیز می‌توان برای این طرح تصور نمود. به‌عنوان مثال از طریق این بانک اطلاعاتی می‌توان به تعداد جوانان و نوجوانان محله نیز دست یافت و مبتنی بر این داده‌ها می‌توان برنامه‌های فرهنگی و تربیتی متناسب با این سنین تهیه نمود. فرایند دریافت اطلاعات رفته‌رفته در چندین مرحله و با افزایش اعتماد خانواده‌ها به‌شکل کامل تری انجام گردید. با این وجود، به‌روزرسانی این بانک اطلاعاتی امری ضروری بود که این موضوع نیز با تدبیر فعالان مسجد به‌مرور صورت می‌گرفت، در این خصوص امام جماعت مسجد صاحب‌الزمان (عج) گفت:

«در مورد به‌روزرسانی این اطلاعات می‌توان گفت که در صدی از این اهالی محله، مستأجر هستند و از خانه‌شان می‌روند ولی با توجه به اینکه این افراد تحت پوشش خیریه ما هستند، اطلاعات به‌روزشان را به ما می‌دهند، درواقع ما هم از طریق خیریه این اطلاعات را پالایش و هم از طریق بسیج این اطلاعات را کسب می‌کنیم و از این جهت به‌روزرسانی ۷۰ یا ۸۰ درصدی این اطلاعات صورت می‌گیرد، همچنین خیلی از این افراد بعد از دوران کرونا هم با مسجد ارتباط مستقیم دارند و شناخت نسبت به آنها بالاست»^۲.

۲-۲. تعبیه و فعال‌سازی چرخه اعتمادسازی در منظومه فعالیت‌های مقابله با کرونا توسط مساجد فعال

براساس مطالعات انجام شده، فرایند جلب اعتماد مردم به مساجد، در دوران فراگیری کرونا از دو طریق انجام می‌شد: «در کنار مردم بودن و انجام فعالیت‌های عام‌المنفعه توسط نهاد مسجد» و «اطلاع‌رسانی جزئیات فعالیت‌ها به‌سمع و نظر مردم». این دو جنبه در کنار هم چرخه اعتمادسازی را ایجاد می‌کنند. درواقع وقتی مردم مشاهده می‌نمایند که در بطن ماجرای کرونا عوامل مسجد مشغول فعالیت‌های عام‌المنفعه بوده و نقش فعال و مؤثری در رفع مسائل و مشکلات دارند، اعتمادشان به مسجد بیشتر می‌شود. البته این موضوع بستگی به قدرت اطلاع‌رسانی و بازتاب خبری این نوع فعالیت‌ها توسط فعالان و عوامل مسجد دارد و تا زمانی که بازتاب صحیح و دقیقی از این نوع فعالیت‌ها صورت نگیرد، مردم نیز نسبت

۱. مصاحبه با امام جماعت و فعالان مسجد صاحب‌الزمان (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲.

۲. مصاحبه با امام جماعت و فعالان مسجد صاحب‌الزمان (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲.

۳. نشانی وبگاه رسمی مسجد جامع نظام مافی: <https://masjednezammani.ir/>.

۴. مصاحبه با امام جماعت و فعالان مسجد جامع نظام مافی در تاریخ ۱۴۰۲/۰۵/۲۱، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲.

۲-۳. نقش آفرینی مساجد فعال در بهبود وضعیت معیشتی جامعه در دو سطح فعالیت‌های اشتغال آفرین تولیدی و کمک‌های معیشتی

در دوره فراگیری کرونا، به علت تعطیلی و نیمه تعطیلی بسیاری از مشاغل، مشکلات مالی و معیشتی دامن گیر بسیاری از خانواده‌ها شد.^۱ با توجه به اینکه نهاد مسجد به شکل مستقیم با مردم ارتباط داشته، فعالان مسجدی از مشکلات مردم آگاهی دارند و به این واسطه برخی از مساجد کشور در زمینه فعالیت‌های تولیدی، اقتصادی و معیشتی اقداماتی داشتند. مسجد المهدی (عج) به عنوان یکی از مساجد فعال در این زمینه، واحدهای تولیدی خیاطی ایجاد نمود تا برای برخی از خانواده‌هایی که در برهه کرونا مشکلات مالی و اقتصادی پیدا کرده و کارشان تعطیل شده بود، اشتغال فراهم نماید. به بیان امام جماعت مسجد المهدی (عج) دو واحد تولیدی خیاطی - یکی کت و شلوار مردانه و یکی هم لباس زنانه - توسط عوامل مسجد ایجاد شد و افرادی که شغل خود را از دست داده و عمدتاً سرپرست خانوار بودند، در این واحدهای تولیدی مشغول به فعالیت شدند. تعداد افراد مشغول در این واحدهای تولیدی نزدیک به ۶۰ نفر بودند که با رعایت اصول بهداشتی به کار مشغول بودند. در این فرایند ظرفیت سالن‌های متعلق به مسجد به واحدهای تولیدی اختصاص یافت که در این میان اهمیت وجود رقبات این مسجد در پیشبرد اهداف و تأمین ظرفیت مکانی مشهود بود. امام جماعت مسجد المهدی (عج) در راستای طرح اشتغال‌زایی مسجد المهدی (عج) و انگیزه و هدف از این اقدامات چنین بیان داشت:

«مسجد در بطن مشکلات مردم است و درد مردم را بهتر می‌داند. به خاطر مشکلات اقتصادی ناشی از کرونا، افرادی از مسجد کمک می‌خواستند. ما متوجه شدیم که از پس این میزان تقاضای کمک‌های مالی بر نمی‌آییم. در واقع با وجود اینکه توان مالی مسجد محدود است به جای اینکه ماهیانه کمک‌های مالی و معیشتی برای تمام این افراد نیازمند داشته باشیم، به ذهنمان آمد که این افراد را در یک جا مشغول کنیم.

به عنوان مثال فردی می‌آمد و می‌گفت که من دست‌فروش بودم ولی بازار دست‌فروشان جمع شده است و مشکل شغلی و مالی پیدا کرده‌ام. ما با اشتغال آفرینی این افراد را کمک می‌کردیم... مسجد در این زمینه هدف سودآوری نداشت و به دنبال کمک به مردم بود و با شرایط رکود آن دوران، مشکل اشتغال این افراد را تا حدودی حل کرد»^۲.

علاوه بر اقدامات تولیدی، کمک‌های اقتصادی و معیشتی نیز یکی دیگر از فعالیت‌های این مساجد بود. توزیع بسته‌های معیشتی، کمک‌های مالی و اقتصادی به خانواده‌های نیازمند و بدون سرپرست توسط برخی مساجد در دوره کرونا صورت می‌گرفت. در این زمینه بعضی از اقدامات مساجد در راستای کمک‌های معیشتی و مالی و به بیان فعالان مسجد صاحب‌الزمان (عج) به این شرح است:

«در ماجرای بانک اطلاعاتی - که بیان شد - خانواده‌هایی را شناسایی کردیم که سرپرست خانواده ندارند یا خانواده‌هایی که کسب و کارشان با کساد مواجه شده بود، به دلیل همین موضوع ما ۱۵ هزار بسته معیشتی در ۱۶ نوبت به خانواده‌های نیازمند که در این پایش اطلاعاتی شناسایی شده بودند، توزیع کردیم، حتی ما ۸۵ مورد از خانواده‌هایی که مشکل مالی در اجاره خانه داشتند را نیز شناسایی کرده و با کمک بسیج و خیرین کمک کردیم... در این پایش اطلاعاتی ۲۰ خانواده شناسایی شدند که نیاز به درمان داشتند و توانایی مالی این کار را نداشتند که ما در پیگیری امور درمانی آنها نیز در کنارشان بودیم... برای ۷ خانواده که سرپرست نداشتند، چرخ خیاطی تهیه شد تا درآمدزایی برای خودشان داشته باشند»^۳.

۴-۲. حضور فعال و کنشگری اجتماعی مساجد، مقوم روان اجتماعی در دوران بحران

یکی از آثار و نتایج اقدامات مساجد در دوران کرونا، امید آفرینی در بین مردم بود. در دوران کرونا به دلیل مرگ و میر فراوان مردم به علت ابتلا به ویروس کرونا، ترس و ناامیدی در جامعه گسترده شد.^۴ در

۱. براساس گزارش «تحلیل شاخص‌های بازار کار در فصل بهار ۱۳۹۹» که توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی منتشر شد، شیوع ویروس کرونا در افزایش جمعیت غیرفعال و کاهش نرخ مشارکت تأثیر جدی داشته است. در واقع براساس این گزارش نرخ بیکاری با احتساب جمعیت غیرفعال و کاهش نرخ مشارکت از ۱۰/۶ به ۲۴٪ رسیده است.

همچنین مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) به نقل از پایگاه اینترنتی مؤسسه گالوپ منتشر نمود که در ایران، ۶۷٪ از نیروی کار به صورت موقت اخراج شده است؛ ۶۴٪ بخش عمده‌ای از نیروی کار با کاهش ساعت کاری مواجه شده است و ۵۹٪ بخش عمده‌ای از نیروی کار، کمتر از میزان معمول، دستمزد دریافت می‌کنند. به صورت خلاصه، این گزارش آثار همه‌گیری کرونا را بر معیشت مردم جهان نشان می‌دهد: <https://www.ispa.ir/Default/Details/fa/2321/>

در گزارش دیگری که از مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا) منتشر شد، چنین آمده است: شیوع ویروس کرونا موجب کاهش درآمد ۵۰/۷٪ افراد شده است. ۴۱/۷٪ کسب و کارشان تعطیل شده و ۱۳/۵٪ شغل‌شان را از دست داده‌اند. ۲۶/۳٪ افراد نمونه گفته‌اند وضعیت اقتصادی‌شان تغییری نکرده است. همچنین ۰/۶٪ به دلیل شیوع ویروس کرونا وضعیت اقتصادی‌شان بهبود یافته است. ۱/۶٪ پاسخ‌گویان نیز به سایر گزینه‌ها اشاره کرده‌اند: <https://www.ispa.ir/Default/Details/fa/2288/>

۲. مصاحبه با امام جماعت مسجد المهدی (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲.

۳. مصاحبه با امام جماعت و فعالان مسجد صاحب‌الزمان (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲.

۴. محمدرضا ایمانی (روانشناس اجتماعی) در پایگاه بین‌المللی همکاری‌های خبری شیعه (شفقنا) به نقل از ایسپا اظهار داشت که در دوران کرونا ۵۹٪ از افراد جامعه ایران احساس ناامیدی نسبت به آینده داشتند و از این جهت ناامیدی مسئله اساسی در آن دوران بود: <https://fa.shafaqna.com/news/1210579/>

«ما برنامه‌های فرهنگی و مذهبی خودمان را متناسب با ابلاغیه ستاد کرونا انجام می‌دادیم و اگر قرار بود تعطیل شود، تعطیل می‌کردیم - شاید هم قبول نداشتیم - اما چون رهبری تأکید داشتند که ستاد کرونا هر چیز اعلام کند، رعایت کنید، ما هم رعایت می‌کردیم تا حرف حضرت آقا زمین نماند... هیئت را در فضای باز مدرسه با رعایت تمام پروتکل‌های بهداشتی برگزار می‌کردیم. بچه‌ها درب ورودی هیئت مواد ضد عفونی کننده گذاشته بودند، همچنین ماسک توزیع می‌کردند و تب افراد را می‌سنجیدند. به‌طور کلی همه پروتکل‌های بهداشتی را رعایت می‌کردیم»^۲.

براساس بررسی‌های کارشناسی صورت گرفته، علاوه بر اینکه نهاد مسجد در راستای حل بحران کرونا از تصمیمات ستاد ملی مبارزه با کرونا و نظام سلامت عدول نمی‌نمود، اقدامات متنوعی در زمینه بهداشت و درمان و در چارچوب تعیین شده توسط این ستاد ارائه می‌داد. از جمله این اقدامات عبارتند از: آموزش‌های بهداشتی در مراسمات فرهنگی و مذهبی یا ارائه این آموزش‌های بهداشتی از طریق دفترک‌ها (بروشورها)، ضد عفونی معابر عمومی، توزیع بسته‌های بهداشتی، تولید ماسک، استفاده از مکان مسجد برای درمان و تزریق واکسن و سایر اقدامات از این قبیل. ایجاد کارگاه ماسک‌دوزی توسط عوامل مسجد امیرالمؤمنین (ع)، یک تجربه موفق در زمینه تولید محصولات بهداشتی بود که با استفاده از نیروی انسانی بسیج و حوزه علمیه مسجد و همچنین بهره‌گیری از اماکن متعلق به مسجد جهت این اقدام صورت پذیرفت. علاوه بر این، خدمات درمانی نیز توسط مسجد ارائه می‌شد. امام جماعت مسجد امیرالمؤمنین (ع) در این راستا چنین بیان کرد:

«کارگاه ماسک‌دوزی را در محل سالن باشگاه متعلق به مسجد و محل حوزه علمیه مسجد ایجاد کردیم. مسجد ۳ چرخ خیاطی پیشرفته داشت و ۲۷ چرخ خیاطی هم خانم‌ها آوردند و ۱۵ چرخ خیاطی هم در خانه‌ها مشغول به فعالیت در زمینه ماسک‌دوزی بودند [کلاً ۴۵ چرخ خیاطی مشغول به ماسک‌دوزی بود]. در تهیه ماسک، اصول بهداشتی رعایت می‌شد. این ماسک‌ها در محله و جاهایی که نیاز بود از جمله بیمارستان‌ها نیز توزیع شد. بسیج خواهران و برادران و همچنین حوزه علمیه مسجد در تولید ماسک مشارکت فعالی داشتند... در برهه‌ای نیز مردم در مکان سالن باشگاه متعلق به مسجد با حضور پزشک به شکل رایگان معاینه می‌شدند و پزشک به آنها آموزش‌های بهداشتی نیز می‌داد»^۳.

این بین مردم وقتی اقدامات مساجد برای مقابله با بحران کرونا را می‌دیدند، امیدوار می‌شدند. همچنین انواع اقدامات صورت گرفته توسط عوامل مسجد از جمله توزیع بسته‌های معیشتی و بهداشتی، ارائه خدمات و آموزش‌های بهداشتی، فعالیت‌های فرهنگی، کمک‌های مالی و اقتصادی موجب تسکین مردم و همچنین امیدآفرینی می‌گردید. فعالیت‌های مسجد از نظر روانی جامعه را به سمت حفظ تعادل و آرامش حرکت می‌داد و امید را در بین آنها تقویت می‌کرد. پیرامون کارکرد روانی اقدامات مسجد، یکی از فعالان مسجد المهدی (عج) معتقد بود:

«خیلی از اقدامات مسجد یک نوع آرامش بخشی برای افراد جامعه بود. به‌عنوان مثال یک نفر از محل کارش می‌آمد و ماشینش توسط فعالان مسجد ضد عفونی می‌شد و یک نوع آرامش خاصی پیدا می‌کرد که آلودگی دفع شده است. بیشترین تأثیر ما در زمینه کرونا بحث روانی بود، در بحث روانی جامعه دچار ضعف و مشکل بود و افرادی که دچار ترس و ناامیدی می‌شدند، بیشتر دچار مشکل و حتی مرگ می‌شدند، ولی افرادی که از نظر روانی روحیه قوی داشتند، به مراتب بهتر وضعیت کرونا را پشت سر می‌گذاشتند... یکی از موضوعاتی که ما احساس می‌کردیم مسجد باید نقش ایفا کند، روحیه بخشی به جامعه بود. سعی می‌کردیم از نظر روحی مردم را قوی نگه داریم تا دچار یأس و ناامیدی نشوند»^۱.

۵-۲. هماهنگی و هم‌گرایی فعالیت‌های مساجد فعال با نظام رسمی سلامت و تقویت این نظام از طریق انجام فعالیت‌های هم‌سو با چارچوب رسمی

با توجه به فراگیری بیماری کرونا در کشور، ستاد ملی مبارزه با کرونا در اوایل اسفند ۱۳۹۸ با مصوبه شورای عالی امنیت ملی و تأیید مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) برای مدیریت این بحران تشکیل شد. براساس بررسی‌های صورت گرفته، به‌طور کلی نهاد مسجد در طول دوران کرونایی کشور همراه ستاد ملی مبارزه با کرونا بوده و به شکل گسترده‌ای نسبت به تصمیمات این ستاد و دستگاه‌های ذی‌ربط تمکین داشت. بسیاری از علما نیز در دوران فراگیری بیماری کرونا، فتوا به رعایت دستورات پزشکان و نظام سلامت دادند [۴]. یکی از فعالان مساجد در زمینه همراهی نهاد مسجد با نظام سلامت و ستاد ملی مبارزه با کرونا این گونه بیان داشت:

۱. مصاحبه با امام جماعت مسجد المهدی (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲-۱۶۲۰.
۲. مصاحبه با امام جماعت و فعالان مسجد صاحب‌الزمان (عج) در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۸، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲-۱۶۲۰.
۳. مصاحبه با امام جماعت مسجد امیرالمؤمنین در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۱۹، پیرو نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۳۲۲۳-۸۲-۱۶۲۰.

۶-۲. مسجد، حلقه میانی حاکمیت و مردم

از بررسی محورهای مذکور که خصیصه مشترک عملکرد همه مساجد فعال مورد بررسی در دوران کرونا بود، می‌توان دریافت که این مساجد به نحوی نقطه وصل حاکمیت و مردم و یا به عبارتی دولت و ملت بوده و در میانه این دو گانه جانمایی شده‌اند و از این رو کارکرد میانجی و واسط خود را ایفا نموده‌اند. به این معنا مسجد و ارکان آن مانند امام جماعت، نیروی بسیج، هیئت‌امنا و سایر نهادهای فعال در مسجد به عنوان «حلقه‌های میانی» عمل نموده که ظرفیت پیگیری مسائل و مشکلات مردم را در ساختار حاکمیت داشته‌اند و توانسته‌اند در راستای حل مسائل و مشکلات مردم گام بردارند.

مفهوم حلقه‌های میانی برای اولین بار و به شکل جدی توسط مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار با جمعی دانشجویان در مورخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ مطرح گردید.^۱ بر اساس نظر معظم له حلقه‌های میانی مجموعه‌هایی از خود ملت بوده که وظیفه شناسایی مسائل، یافتن راهکارهای عملی و برنامه‌ریزی برای حل مسائل را بر عهده دارند. ایشان در این باره می‌فرمایند:

«... بالاخره در هر برهه‌ای راهکارهای عملی لازم است. خب محل بحث ما اینجا است. آنچه شما سؤال می‌کنید همین است که بالاخره راهکار عملی برای اینکه ما بتوانیم به عنوان یک جوان وارد میدان بشویم چیست؟... راهکارهای عملی احتیاج دارد به هدایت، تمرکز، پیگیری، فعالیت پی‌درپی و لحظه‌به‌لحظه برای اینکه بتواند این کاروان عظیم جامعه را و مهم‌تر از همه جوان‌های جامعه را به پیش برد. این کار چه کسی است؟ این تمرکز، این ایجاد برنامه‌ی کار، پیدا کردن راهکار، ارائه‌ی راهکار، برنامه‌ریزی، به عهده‌ی چه کسی است؟ این به عهده‌ی جریان‌های حلقه‌های میانی است. این، نه به عهده‌ی رهبری است، نه به عهده‌ی دولت است، نه به عهده‌ی دستگاه‌های دیگر است؛ [بلکه] به عهده‌ی مجموعه‌هایی از خود ملت است. ما نخبه‌های فکری در زمینه‌های گوناگون مورد نیاز در میان جوانان، در میان مسئولین خودمان داریم. اینها می‌توانند بنشینند برنامه‌ریزی کنند و هدایت کنند. تشکل‌های دانشجویی از این قبیلند، مجموعه‌های باتجربه و فعال در زمینه‌های فرهنگی و فکری و مانند اینها از این قبیلند و هر که هم در این زمینه‌ها فعال‌تر باشد، مؤثرتر است.»^۲

با وجود اینکه در گفتمان انقلاب اسلامی و خوانش اصیل رهبران

انقلاب از این گفتمان، مردم همواره جایگاهی اصیل و محوری در اداره کشور دارند،^۳ اما به نظر می‌رسد که ظرفیت حداکثری مردم و نهادهایی مردمی و اسلامی مانند نهادهای اصیل و قدیمی مسجد و هیئت که سابقه‌ای طولانی و ریشه‌دار در بوم ایران اسلامی دارند، در پیگیری و حل مسائل جامعه، به شکلی شایسته و بایسته ظهور نیافته و تا تجلی تمام و کمال کارکرد اجتماعی این نهادها فاصله‌ای طولانی وجود دارد. از این رو حلقه‌هایی میانی مانند نهاد مسجد در صورت شکوفایی کارکردهای آنها، می‌تواند رهیافتی راهگشا برای مردمی‌سازی و عبور از ساختارهای صرفاً دیوان‌سالارانه باشد که در عین هماهنگی، هم‌گرایی و هم‌سویی با ساختارهای رسمی، منجر به ساختار شکنی و هرج‌ومرج نگردد. در واقع؛ حلقه‌های میانی نهادهایی مردمی بوده که هم ظرفیت‌های حاکمیت را می‌شناسند و هم می‌توانند برای حضور مردم و مجموعه‌های مردمی میدان‌سازی کنند.^۴ لذا مسجد را می‌توان نهادی مردمی دانست که از طرفی ارتباط مستقیم با بدنه مردم داشته و بر خلاف سازمان‌های رسمی و دیوان‌سالار به شکل غیرمتمرکز در محلات مختلف وجود دارد. فعالان مساجد عمدتاً از اهالی و ساکنین همان محله، به عنوان نیروی انسانی اصلی مسجد بوده و به همین دلیل به مسائل و چالش‌های مردمان محله آگاه هستند. در عین حال، این نهاد با حفظ ملاحظات عقلانی و رسمی امور، مورد اعتماد حاکمیت نیز می‌باشد. بر این اساس می‌توان دریافت که نهاد مسجد به عنوان حلقه میانی دولت و مردم عمل نموده که می‌تواند در مواجهه با مسائل اجتماعی آتی نیز نقش آفرینی مؤثری داشته باشد. از سوی دیگر با توجه به اینکه مسجد مکانی است که افراد از گروه‌ها، اقشار و طبقات اجتماعی مختلف اعم از مسئول دولتی، ورزش کار، پزشک، کارگر، معلم، بازاری، هنرمند، کارخانه‌دار به منظور شرکت در مناسک دینی و امور عبادی در آن حضور می‌یابند، فرصتی مناسب برای ارتباط این اقشار و طبقات اجتماعی با یکدیگر ایجاد می‌گردد. بنابراین مسجد علاوه بر اینکه یک نهاد واسط میان دولت و مردم است، یک نوع شبکه ارتباطی بین اقشار و طبقات اجتماعی مختلف نیز محسوب می‌گردد. در واقع حلقه میانی نهاد مسجد علاوه بر تقویت ارتباط دولت و مردم، ارتباط عرضی مردم- مردم را نیز تقویت نموده و ظرفیت بهره‌برداری از اقشار و طبقات اجتماعی مختلف مردم در جهت پیگیری و حل مسائل جامعه را فراهم می‌آورد.

۱. برگرفته از مصاحبه با امام جماعت مسجد جامع صفا در تاریخ ۱۴۰۲/۰۴/۲۰، پیر و نامه به شماره ۱۶۲۰۰/۲۲۲۳-۸۲.
۲. برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار جمعی از دانشجویان در مورخه ۱۳۹۸/۰۳/۰۱.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42633>

۳. برای نمونه، رک: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۸۹۷۴>؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۹۵۵>؛ <https://farsi.khamenei.ir/>؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۱۷۵۱۰>

۴. برگرفته از یادداشت «حلقه‌های میانی مبنای تحول حکمرانی» به نقل از بلاگ جعفر فرجی: <https://jafarfaraji.ir>

شکل گفتمان مواجهه مساجد فعال با بحران زیستی کرونا

۳. نتیجه گیری

از اصول بهداشتی نظام سلامت عدول نمی کردند بلکه با اقدامات فعالانه سعی بر تقویت و بهبود وضعیت بهداشتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور داشتند.

۲-۳. یاری رسانی (بهداشتی، معنوی و معیشتی) به افراد، گروه ها، اقشار و طبقات اجتماعی در دوران بحران مساجد مورد بررسی با توجه به اینکه ارتباط بالایی با افراد، گروه ها، اقشار و طبقات اجتماعی داشتند، به مسائل و چالش هایشان آگاه بوده و در دوران بحرانی نیز همواره یاری رسان مردم بودند. در دوران کرونا مساجد اقدامات متنوعی در جهت یاری رسانی به مردم در زمینه های آموزش های بهداشتی، ضد عفونی معابر عمومی، توزیع بسته های بهداشتی، تولید ماسک، استفاده از مکان مسجد برای

نوع و شیوه عملکرد مساجد فعال در بحران کرونا پنج محور اصلی و مشترک را برای انواع کنشگری مساجد در این برهه نشان می دهد که با اغماض هایی می توان این محورها را خصایص نوع کنشگری نهاد مسجد دانست. این محورها عبارتند از:

۱-۳. یاری رسانی به دولت در انجام مأموریت های خود در دوران کرونا

پس از بررسی عملکرد مساجدی که تجربه موفق در مواجهه با بحران کرونا داشتند، این نتیجه حاصل شد که این مساجد، در حیطه های عملکرد خود همسو با سیاست های حاکمیت گام برداشته و در ابعاد مختلف بهداشتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یاری بخش و بازوی کمکی دولت بودند. در واقع، این مساجد نه تنها

۴-۳. مسجد به مثابه سکوی قدرتمند توزیع و میانجی دولت-ملت

مساجد مورد مطالعه، از یکسو محل رجوع افراد، گروه‌ها، اقشار و طبقات اجتماعی مختلف بوده و همچنین در اغلب موارد نیروی انسانی فعال این مساجد شناخت نسبتاً بالایی از اهالی محله داشتند و از سوی دیگر مورد اطمینان و یاری‌بخش حاکمیت بودند، از این رو این مساجد ظرفیت بالایی برای توزیع انواع بسته‌های حمایتی را داشته که در دوره بحران کرونا نیز این موضوع مشهود بود.

۴-۳. مسجد به مثابه شبکه ارتباطی قوی مردم-مردم

مساجد علاوه بر واسط بودن بین دولت و مردم، به عنوان پل ارتباطی مردم-مردم نیز محسوب می‌شدند. در واقع با توجه به اینکه گروه‌ها و اصناف مختلف مردمی برای عبادات و انجام مناسک دینی و مذهبی به مسجد رجوع می‌کنند، ظرفیت قابل توجهی برای ارتباط مردم با یکدیگر ایجاد کرده که می‌تواند زمینه را برای همیاری اجتماعی فراهم کند.

درمان و تزریق واکسن، توزیع بسته‌های معیشتی، کمک‌های مالی و اقتصادی و برگزاری مراسم دینی و مذهبی با رعایت اصول بهداشتی داشتند.

۴-۳. ایجاد اعتماد دوسویه مسجد-مردم و مسجد-دولت

فعالیت‌های متنوع مساجد مورد مطالعه در دوران کرونا، از یکسو موجب افزایش اعتماد و تقویت روابط مردم و مسجد می‌گشت. در واقع وقتی مردم یاری‌رسانی و انجام فعالیت‌های عام‌المنفعه مساجد را می‌دیدند، اعتمادشان به این نهاد افزایش پیدا کرده و روابطشان نیز با این نهاد تقویت می‌شد و از سوی دیگر، اقدامات مؤثر و پرفایده برخی از مساجد در مواجهه با بحران کرونا موجب افزایش اعتماد نهاد دولت به مساجد شد. در عین حال مساجد، به مثابه حلقه میانی موجب افزایش اعتماد متقابل مردم و دولت نیز می‌شدند. در واقع در پی فعالیت‌های این مساجد در مواجهه با بحران کرونا، به صورت غیرمستقیم مردم اعتمادشان نسبت به دولت افزایش می‌یافت و دولت نیز با مشاهده این اقدامات، اعتماد بیشتری به فعالیت‌های مردمی در مساجد پیدا می‌کرد.

۴. پیشنهاد‌های سیاستی-تقنینی

۴-۲. بازگرداندن کارکردهای مسجد از دیگر دستگاه‌ها به این نهاد

کمیته‌امداد امام خمینی (ره)، سازمان بهزیستی، سازمان هلال احمر، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ستاد اجرایی فرمان امام خمینی (ره) و بنیاد مستضعفان، وزارت کشور، وزارت ورزش و جوانان و وزارت کار و رفاه اجتماعی، با توجه به ظرفیت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نهاد مسجد، موظفند که ذیل قرارگاه مسجد و با نظارت و سازماندهی سازمان تبلیغات اسلامی، بخشی از خدمات خود در حیطه‌های خدمات مددکاری اجتماعی، خدمات مرتبط با خانواده (اعم از تشکیل، تحکیم و تعالی خانواده و جلوگیری از طلاق)، خدمات اشتغال و کارآفرینی، خدمات مرتبط با نشاط اجتماعی را در بستر نهاد مسجد ارائه نمایند.

تبصره «۱» سازمان تبلیغات اسلامی موظف است که آیین‌نامه اجرایی این ماده را ظرف مدت ۶ ماه پس از تصویب لایحه برنامه هفتم توسعه، با همکاری دستگاه‌های مربوطه در قرارگاه مسجد تهیه و به تصویب شورای وزیران برساند.

تبصره «۲» سازمان تبلیغات اسلامی موظف است که گزارش عملکرد سالیانه این ماده را به کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی، تقدیم نماید.

در این مرحله مبتنی بر تجربیات موفق مساجد نمونه در مواجهه با بحران کرونا و همچنین در جهت برداشتن موانع احیای کارکردهای اجتماعی مساجد و در راستای تقویت مساجد به مثابه حلقه‌های میانی، پیشنهاد‌های سیاستی-تقنینی ارائه می‌گردد.

۴-۱. تشکیل قرارگاه ملی مسجد

سازمان تبلیغات اسلامی موظف است با هدف ایجاد هماهنگی و هم‌گرایی دستگاه‌های فعال در صحن مسجد، تقسیم کار موضوعی بین این دستگاه‌ها و همچنین حکمرانی مردمی و مسجدمحور و با همکاری شورای سیاستگذاری ائمه‌جمعه، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان بسیج مستضعفین و سایر دستگاه‌ها به تناسب موضوع، قرارگاه مسجد را در سطح ملی، استانی و شهرستانی، تا سال اول اجرایی‌سازی قانون برنامه هفتم توسعه تشکیل دهد. سازمان تبلیغات اسلامی موظف است اساسنامه قرارگاه مزبور را تا سه ماه بعد از تشکیل قرارگاه ملی مسجد به تصویب کمیسیون فرهنگی مجلس شورای اسلامی برساند.

تبلیغات اسلامی و کانون‌های فرهنگی-هنری مساجد به منظور شناخت دقیق‌تر از خانوارهای محلی برای خدمت‌رسانی بهتر به آنها، «بانک اطلاعاتی محلی» را با محوریت مساجد محلات ایجاد نماید.

۴-۴. توانمندسازی مساجد مبتنی بر رقبات

در دوران بحران کرونا، برخی مساجد در زمینه فعالیت‌های تولیدی و کمک‌های اقتصادی و معیشتی به خانواده‌های نیازمند اقدامات قابل توجهی را صورت دادند. ظرفیت اقتصادی مساجد عمدتاً مبتنی بر رقبات آنان بود. براساس بررسی‌های میدانی صورت گرفته پیرامون عملکرد مساجد فعال در مواجهه با بحران کرونا، مساجدی که دارای رقبات بیشتری بودند، برای اقدامات اقتصادی، تولیدی و معیشتی زمینه فراهم‌تری داشتند.

براساس «قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور» و «قانون جهش تولید مسکن»، وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، شهرداری‌ها و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور موظفند که اراضی مناسب برای احداث مسجد پیش‌بینی کنند.^۱ مساجد می‌توانند بخشی از اراضی که به آنها اختصاص می‌یابد، در جهت ساخت فروشگاه‌های وابسته به مسجد و ایجاد سالن‌هایی با کاربری‌های مختلف استفاده کنند. همان‌گونه که بیان شد، همین رقبات ظرفیت اقتصادی و مالی مسجد را تقویت کرده که در زمان بروز بحران نیز می‌توان از آنها استفاده مناسبی داشت. از سوی دیگر احداث سالن با کاربری‌های مختلف مورد نیاز محله (ورزشی برای جوانان مسجد، مرکز فرهنگی، کتابخانه یا کتاب‌فروشی دینی و مذهبی و ...)، ظرفیت مکانی مناسبی برای مدیریت بحران و حل مسائل محله را فراهم می‌آورد، به‌شکلی که آن مکان به‌طور مقطعی و اضطراری برای حل آن بحران و مسئله اختصاص می‌یابد. به‌عنوان مثال در دوران کرونا، برخی از مساجد که دارای ظرفیت مکانی بودند، توانستند با بهره‌برداری از آن، تولیدی‌های ماسک و حتی لباس ایجاد کرده و از نظر بهداشتی (توزیع این ماسک‌ها در محله و بیمارستان‌ها) و اقتصادی (اشتغال‌آفرینی) در راستای حل بحران گام بردارند. بنابراین در مرحله اول، اختصاص اراضی مناسب توسط دستگاه‌های مذکور، جهت اختصاص به رقبات مساجد باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد. البته لازم به ذکر است که بسیاری از مساجد در سطح کشور، به‌صورت سنتی به این موضوع

تبصره «۳» سازمان برنامه و بودجه مکلف است اعتبار لازم این حکم را برای دستگاه‌های مرتبط و هدف، پیش‌بینی نماید.

۳-۴. طرح تهیه بانک اطلاعاتی محلی

یکی از لوازم اصلی تقویت شبکه توزیع محله‌محور؛ افزایش اطلاعات و شناخت از جامعه هدف است. طرح ایجاد بانک اطلاعاتی محلی در بستر مساجد مبتنی بر این ایده است. از طریق این بانک اطلاعاتی شناخت دقیق و واقعی از وضعیت محله و مردمان آن حاصل می‌شود. البته لازم به ذکر است که ایجاد بانک اطلاعاتی محلی هر چند به شبکه توزیع محله‌محور کمک قابل توجهی می‌کند، اما محدود به آن نبوده و می‌تواند در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی کارکرد داشته باشد. براساس تجربه‌ای که در زمینه ایده بانک اطلاعاتی بیان شد، برای ایجاد آن باید به موارد ذیل توجه شود:

- ۱- کسب اطلاعات مورد نیاز باید در هنگام همکاری و تعامل با مردم محله برای حل یک مسئله و بحران صورت بگیرد و در غیر این صورت ممکن است تمام افراد محله برای دادن اطلاعاتشان به نهاد مسجد اعتماد کافی نداشته باشند.
  - ۲- تعداد اعضای خانواده، شغل سرپرست خانواده، درآمد محدودی و وضعیت اقتصادی خانواده، سن حدودی اعضای خانواده و شماره تماس برای برقراری ارتباط با خانواده از جمله اطلاعات مورد نیاز برای ایجاد این بانک اطلاعاتی است.
  - ۳- اطلاعات اخذ شده در فضای نرم‌افزاری ثبت و نگهداری شود، زیرا فضای نرم‌افزاری قدرت جستجوی بالایی نسبت به ثبت و نگهداری اطلاعات به‌شکل کاغذی فراهم می‌آورد. همچنین حفظ و نگهداری اطلاعات به‌شکل محرمانه و با حساسیت بالا صورت پذیرد تا جلوی سوءاستفاده از آن اطلاعات گرفته شود.
  - ۴- نیروی انسانی مورد نیاز برای ایجاد این بانک اطلاعاتی شامل نیروی بسیج محلات، اعضای هیئت امنای مسجد، امام‌جماعت مسجد و مرکز خیریه وابسته به مسجد و سایر نهادهای حمایتی و فرهنگی ذیل مسجد می‌شود.
  - ۵- گروه‌هایی که وظیفه اخذ اطلاعات خانوار را دارند، برای برقراری تعامل محترمانه و دقیق باید آموزش دیده باشند. مبتنی بر این موارد پیشنهاد ذیل می‌گردد:
- سازمان بسیج مستضعفین موظف است با همکاری سازمان

۱. وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و شهرداری‌ها موظفند در طراحی و اجرای طرح‌های جامع تفصیلی شهری و هادی روستایی و شهرک‌ها و شهرهای جدیدالاحداث، اراضی مناسب برای احداث مسجد و خانه عالم در جوار مساجد جهت استفاده امام‌جماعت همان مسجد پیش‌بینی کنند و پس از آماده‌سازی بدون دریافت هزینه و با حفظ مالکیت عمومی در اختیار متقاضیان احداث مساجد قرار دهند (ماده (۳۷)/ بخش «ث»/ بند «۱» از قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور و ماده (۲۴)/ بند «۲» از قانون جهش تولید مسکن). سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و شهرداری‌ها موظفند نسبت به احداث یا اختصاص فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه در بوستان‌های ملی و بوستان‌های شهری اقدام کنند (ماده (۳۷)/ بخش «ث»/ بند «۳» از قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور و ماده (۲۴)/ بند «۴» از قانون جهش تولید مسکن).

شبکه توزیع محلی بر بستر مساجد، نقشه جامع آمایش مسجد را تهیه نماید.

۴-۶. طرح سامانه شبکه توزیع محلی

یکی از مسائل شبکه توزیع محلی با محوریت مساجد، عدم هماهنگی و نظم کافی نهادهای فعال در زمینه توزیع انواع بسته‌های معیشتی و حمایتی است که در دوره بحران کرونا نیز مشاهده می‌شود. به عنوان مثال در دوره کرونا، ممکن بود یک خانواده ۷ بسته معیشتی و بهداشتی از جانب نهادهای حمایتی، مساجد مختلف، هیئت و ... دریافت کند و در مقابل خانواده‌ای دیگر فقط ۱ بسته دریافت نماید. یکی از علل این توزیع نامتوازن، ناهماهنگی نهادهای حمایتی با مساجد محلات و عدم بهره‌گیری از این نهاد در زمینه توزیع انواع بسته‌های معیشتی و بهداشتی بود. برای رفع این مسئله پیشنهاد می‌شود که در هر محله «سامانه شبکه توزیع محلی» با محوریت و در بستر مسجد محل و برای توزیع خدمات (دستگاه‌هایی مانند کمیته‌امداد امام خمینی (ره)، بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، سازمان بهزیستی، مراکز نیکوکاری و خیریه) ایجاد شود. ایجاد این سامانه باعث می‌شود، اطلاعات توزیع در محلات به شکل دقیق و جامع ثبت شود و توزیع انواع بسته‌ها توسط نهادهای حمایتی و مساجد به شکل عادلانه صورت پذیرد. بنابراین پیشنهاد می‌گردد:

سازمان تبلیغات اسلامی موظف است با همکاری سازمان بسیج مستضعفین، کمیته‌امداد امام خمینی (ره)، سازمان بهزیستی، مراکز نیکوکاری و خیریه و بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی و به منظور مدیریت و ساماندهی توزیع کمک‌های اعطایی از طرف مسجد، «سامانه شبکه توزیع محلی» را با محوریت مساجد ایجاد نماید.

توجه داشته و دارای رقباتی هستند. در راستای تقویت رقبات مساجد و ناظر به دستگاه‌های مزبور پیشنهاد می‌شود: وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، شهرداری‌ها و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور موظفند براساس ماده (۲۴) «قانون احکام دائمی توسعه کشور» و ماده (۲۴) «قانون جهش تولید مسکن» مبنی بر پیش‌بینی اراضی مناسب برای احداث مساجد، میزان اراضی مذکور را با در نظر گرفتن رقبات برای مساجد تخصیص دهند. سازمان تبلیغات اسلامی موظف است با همکاری وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، شهرداری‌ها و سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور آیین‌نامه اجرایی حکم مذکور را ظرف مدت ۶ ماه پس از تصویب این قانون تهیه و به تصویب هیئت وزیران برساند.

۴-۵. تهیه نقشه جامع آمایش مساجد

براساس بررسی‌های کارشناسی صورت گرفته، بسیاری از مناطق سطح کشور، از جمله شهرستان تهران^۱ و محلات تازه تأسیس در برخی از شهرها دچار کمبود مسجد هستند و بعضاً تعداد افرادی که در محدوده مسجد هستند، بسیار زیادتر از حالت متعارف بوده است.^۲ به همین دلیل یکی از پیشنهادهای در جهت توسعه فعالیت‌های اجتماعی مسجد و تشکیل شبکه توزیعی منسجم و یکپارچه مساجد، توجه به توزیع عادلانه مساجد در سطح کشور است و مناطق و شهرهایی که کمبود مسجد دارند، شرایط و زمینه برای ساخت مسجد توسط دستگاه‌ها ذی‌ربط فراهم گردد. بر همین اساس؛ وزارت راه و شهرسازی با همکاری سازمان تبلیغات اسلامی (قرارگاه ملی مسجد)، شهرداری‌ها، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مکلف است به منظور برقراری عدالت فرهنگی و زمینه‌سازی برای شکل‌گیری

1. B2n.ir/e94832

۲. به دلیل وجود مشکلاتی مانند ضعف در شخصیت حقوقی نهاد مسجد در ساختار قانونی و اجرایی کشور و همچنین عدم وجود انسجام ساختاری در ثبت مساجد، تعداد کل مساجد کشور به صورت دقیق مشخص نیست (برای مطالعه بیشتر، رک. <https://B2n.ir/a12917> و <https://B2n.ir/f64528>) [۵]. اما براساس آمارهای مطرح شده توسط مسئولین مربوطه در رسانه‌ها، این تعداد حدوداً بین ۷۰ تا ۸۰ هزار باب است که ۷۹٪ از کل اماکن مذهبی (مانند بقاع متبرکه، حسینیه‌ها و ...) را شامل می‌شود و براساس این آمار، به ازای هر ۳ هزار نفر جمعیت، یک مسجد وجود دارد (سلمانیه مرکز رصد فرهنگی کشور، تعداد مساجد در ایران. ۱۴۰۱: B2n.ir/a12917).

منابع و مأخذ

- [۱] قنبری نیک، محسن. «تحلیلی بر علل تغییر جایگاه و کاهش کارکردهای اجتماعی مسجد در جامعه کنونی». اسلام و مطالعات اجتماعی. سال ۸. شماره ۴. ۱۴۰۰. ص: ۲۹.
- [۲] لب خندق، محسن؛ هاشمیان، سیدمحمدحسین. «درآمدی بر صورت‌بندی جایگاه مسجد در سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران، بر پایه تطورات کارکردی مساجد در گذر تاریخ». اسلام و مطالعات اجتماعی. سال اول. شماره اول. ۱۳۹۲.
- [۳] هاشمیان فر، سیدعلی؛ شایگان، فریبا؛ سعیدی، مصطفی. «بررسی مشارکت جوانان در مساجد با تأکید بر خانواده». شیعه‌شناسی. شماره ۵۰. ۱۳۹۴.
- [۴] بشیر، حسن؛ صبوری کزج، جواد. «تحلیل گفتمان علمای شیعه در مواجهه با بحران کرونا». مطالعات رسانه‌ای. شماره ۵۳. ۱۴۰۰.
- [۵] صداقتی، کیوان. گزارش کارشناسی «چالش‌های نظام آماری مساجد و راهکارهای برون‌رفت از آن؛ پیشنهادی برای برنامه ششم توسعه». مرکز پژوهش‌های مجلس (مسلسل: ۱۳۹۳۴). تهران. ۱۳۹۳.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir